

Драган Милановић, Археолошки институт, Београд;
Александар Булатовић, Археолошки институт, Београд

ХОРИЗОНТ БРОНЗАНОГ ДОБА НА НАЛАЗИШТУ ПЕСАК КОД ПРИГРЕВИЦЕ

Апстракт: Заштитним археолошким ископавањима у западној Бачкој, тј. у атару села Пригревица код Апатина истражен је вишеслојни локалитет Песак. Пронађени су остаци праисторијских насеља, који су, на основу покретних налаза, опредељени у бронзано доба. Типолошко-стилска анализа керамичког материјала указује на постојање насеља Винковци–Шомођвар културе и млађег хоризонта, који припада Хиглгребер култури.

Кључне речи: Бачка, насеља, бронзано доба, Винковци–Шомођвар култура, Хиглгребер култура, керамичке посуде.

Археолошким рекогносцирањима Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду на траси разводног гасовода за Апатин регистровано је пет локалитета (Пашић 2006: 66–68). Планирана траса пружа се правцем исток-запад у дужини од 14,5 км, од насеља Сиђани до северне периферије Апатина. Током 2003. године су обављена археолошка ископавања, приликом којих је истраживан и вишеслојни локалитет Песак (х-7582978, у-5062376) (сл. 1) у атару села Пригревица, дуж обале некадашњег рукавца Дунава.¹

Сонда је постављена на источној обали данас каналисаног рукавца Дунава, у оси будућег гасовода, односно управно на његову обалу. Дужина сонде је 210 м (североисток-југозапад), док ширина износи 1 м. У оквиру рова и његових проширења на местима констатованих укопа истражено је девет објеката из праисторијског и средњовековног периода. У вертикалној стратиграфији налазишта се издвајају два слоја: површински хумусни слој тамномрке земље – дебљине приближно 0,2 м, и слој мрке песковите земље – дебљине 0,3–0,45 м. Објекти су уковани у стерилну песковиту земљу жуте боје.

Праисторијском периоду припадају четири објекта (сл. 2). Објекти 4, 4а и 6 представљају јаме, док објекат 5 чини део рова.

Објекти 4 и 4а су најпре констатовани као неправилна површина са праисторијским налазима, међу којима су преовлађивали фрагменти керами-

чких посуда. Приликом пражњења је уочена концентрација налаза у северном делу ове површине. Осим уломака и неколико скоро целих керамичких посуда, евидентиране су животињске кости и делови кућног лепа. Материјал је издвојен и обележен као посебна археолошка целина (објекат 4а). Објекат је мањи укоп кружне основе, пречника приближно 1,2 м и дубине 0,8 м, са конкавним дном које је шире од отвора, тако да укоп има звонаст пресек. Делимично је укован у северозападну периферију објекта 4, а ниво уковања (основа) виши је за 0,12 м од основе објекта 4, па је извесно да је објекат 4а млађи (сл. 4). Скоро идентичан, звонаст пресек има објекат 4, али је знатно већих димензија (пречник око 2,5 м и дубина око 1,5 м). У објекту 4 су пронађени малобројни фрагменти керамичких посуда и животињских костију.

Објекат 6 представља јама елипсоидне основе (1,4 x 1,6 м) и коничних зидова, са дном на два нивоа, дубине 0,45 м, односно 0,65 м (сл. 3). У укопу је нађена већа количина остатака фауне и фрагменти керамичких посуда.

Објекат 5 представља ров, коничних зидова и неравног дна, оријентације исток-запад. Откривен је у дужини од 4,5 м, док је ширина приближно 1,6 м (0,6 м на дну). Нађено је неколико веома уситњених фрагмената праисторијске керамике. Мала истражена површина објекта 5 и атипични уломци керамичких посуда не дозвољавају повезивање рова са неким од констатованих насеља бронзаног доба.

КУЛТУРНО-ХРОНОЛОШКА ДЕТЕРМИНАЦИЈА НАЛАЗА

Објект 6

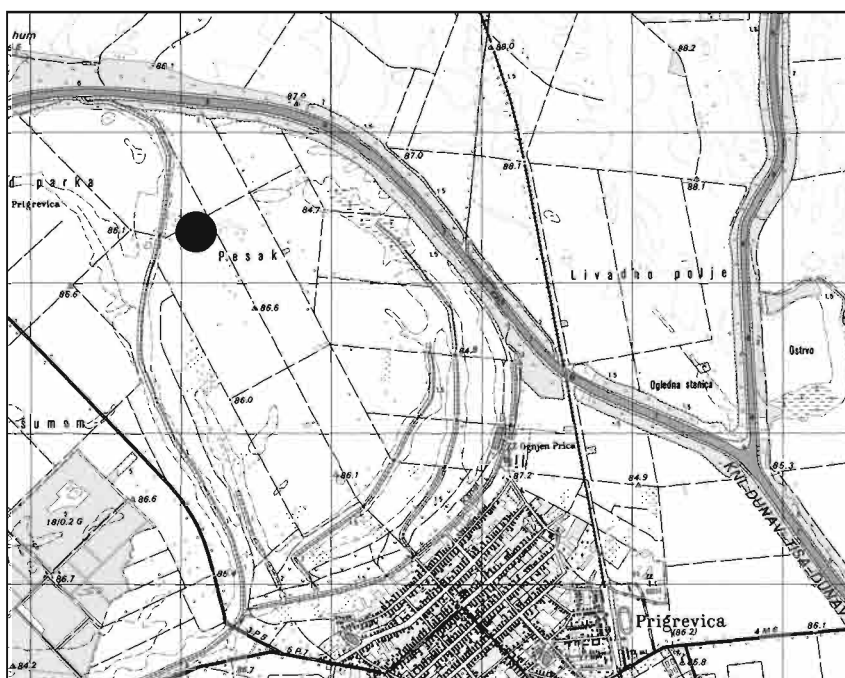
Керамика из објекта 6 је црвена, затим светломрка или тамномрка, а у фактури се налазе ситне честице дробљене керамике, понекад са честицама песка.

Од керамичких облика се орнаментиком истиче конична плитка посуда, вероватно на стопи, са пластичном брадавичастом дршчицом испод обода. Унутрашња страна посуде је украшена паралелним урезаним линијама које прате контуру обода, а између њих се налази висећи уписани троугао, испуњен шрафираним шах-пољима, и мотив крста унутар концентричних кругова (Т I/1). Спољна страна је украшена урезаним линијама које формирају правоугаонике, чији су углови шрафирани, такође урезаним линијама. Аналогије за посуде тог типа констатоване су у Мако-Косихи-Чака (*Makó-Kosihy-Čaka*) и Винковци-Шомођвар култури (*Somogyvár*). У керамичком инвентару Винковци-Шомођвар културе ови пехари углавном немају брадавичасте дршчице као пехари Мако-Косихи-Чака културе, већ лучне кратке дршке испод обода, али се у Винковци-Шомођвар култури јављају веома слични орнаменти као на посуди из објекта 6, укључујући и мотив крста у кругу (Kulscar 2009: Fig. 58/1–2, Pl. 13/9). Остале керамичке налазе из објекта 6 чине: посуде

са дугим левкастим вратом (Т I/2); зделе левкастог врата, оштрије или блаже профилисаног трбуха (Т I/3), понекад украшене правоугаоним дршкама (Т I/4); веће посуде са широком тракастом дршком која повезује обод и раме (Т I/5); лоптасте посуде (зделе?) цилиндричног врата (Т I/6, 8) – најзаступљенија орнаментална техника је украшавање барботином, искључиво на доњем делу трбуха (Т I/7, 9–10). Барботин на доњем делу посуда са ових простора карактеристичан је за керамику винковачке културе (Tasić 1984: Taf. I/1–2, II/13; Grčki-Stanimirov 1996: T. I/4, II/6–7, III/3, IV/1; Kulscar 2009: Fig. 54/VII/6).

Други наведени облици посуда су, такође, чест део инвентара винковачке културе, као што су зделе левкастог врата, оштрије или блаже профилисаног трбуха, као и посуде извијеног врата са широком тракастом дршком која повезује обод и раме (Tasić 1984: Taf. IV/4, 11, 13; Kulscar 2009: Pl. 6/3–7, Pl. 11/2, Pl. 13/1–2).

Претпоставља се да овој култури припада и здела S профилације разгнутаг обода, чији је доњи део трбуха украшен хоризонтално организованим барботином (Т IV/1) – која је пронађена у културном слоју. У исти период, односно рано бронзано доба може се одредити и биконична здела оштрије профилације са благо левкасто профилисаним горњим конусом и тракастим дршкама које спајају обод и трбух посуде (Т IV/2), као и дубља конична здела увученог обода са трапезастом апликацијом

Слика 1.
Положај локалитета Песак
код Пригревице

период	објект	апс. дат.
Br A	4 6	2200
Br B		1600
Br C	4a	1400

Песак код Пригревице,
Хронолошка табела објеката

на ободу (Т IV/3) и дубља посуда благе S профилације са језичастом апликом на ободу (Т IV/4), које су, такође, констатоване у културном слоју (Tasić 1984: Taf. I/1–2; Guma 1997: Pl. II/4, XVIII/44).

Објекат 4

Налази из објекта 4 припадају приближно истом периоду као и налази из објекта 6. Типолошки је индикативна дубока здела S профилације са дужом тракастом дршком која спаја обод и трбух посуде (Т II/1). Здела је мрке боје, а израђена је од печене земље са примесом у виду ситно дробљене керамике.

Овај тип здела карактеристичан је за рано бронзано доба у Војводини, а јавља се у моришкој групи и винковачкој култури (Girić 1984: Taf. V/1–2, 4, 6, VIII/5; Tasić 1984: Taf. I/1–2).

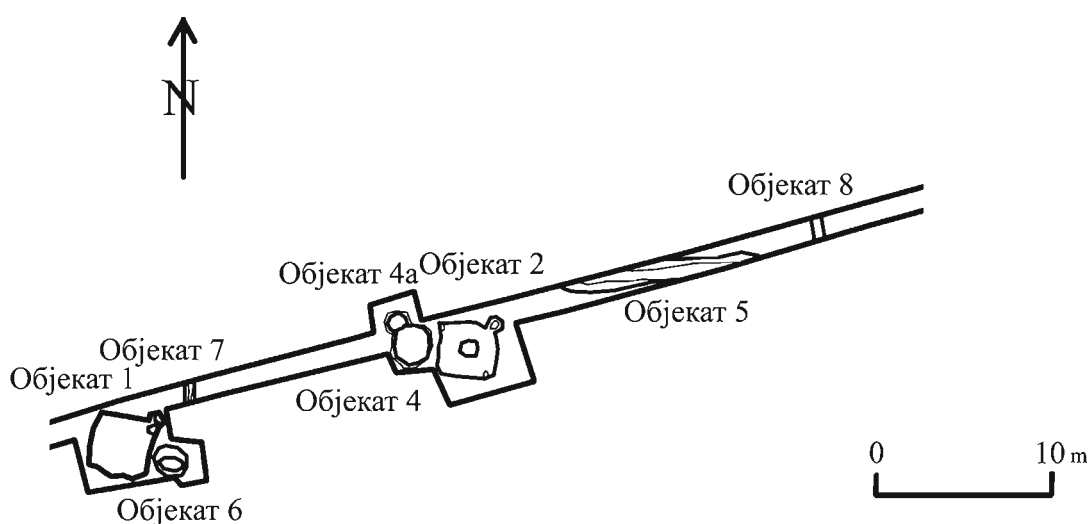
Објекат 4а

Керамика из овог објекта је многобројна, а осим ње је констатован и један пирамидални тег са хоризонталном перфорацијом при врху (Т. III/10). Од керамичких форми су најбројније коничне зделе са троугаоно задебљаном унутрашњом страном обода (Т II/2–7), а евидентирана је и једна здела изражене S профилације са тракастом дршком која повезује обод и трбух (Т II/8). На зделама нису евидентирани орнаменти, осим на једном примерку, чији је обод украшен рожастом пластичном масивном апликом, и то на делу изнад кратке тракасте др-

шке (Т II/7). Зидови здела су углавном глачани (Т II/3, 5, 6–7), а боја се креће од црвене (Т II/6–7), преко светломрке (Т II/2–5), до тамномрке (Т II/8). Израђене су од земље са примесама честица песка или ситно дробљене керамике, или у комбинацији ових примеса.

Веће посуде типа урни – са широким ниским трбухом и левкастим вратом, са кратким тракастим дршкама, украшене рожастим (букел) апликама (Т. III/2, 5–6) или правоугаоним дршкама (Т. III/4), такође су констатоване у великом броју. Начињене су од земље са ситно дробљеном керамиком, понекад у комбинацији са песком. Сви примерци су глачани, а боја спољне стране зида је светломрка или мрка. У објекту су се налазили и фрагменти пехара издуженог цилиндричног врата, разгрнутог обода, са једном тракастом дршком која спаја обод и раме посуде (Т. II/9). Дршка је на врху профилисана са два ниска рожаста испупчења, док је трбух украшен групом вертикалних жлебова и рожастим апликама. Осим овог примерка, констатовани су фрагменти лоптастог пехара са једном дршком и разгрнутог обода и пехара (?) овоидне форме, са тракастом дршком (Т. III/3, 1). Свим пехарима је углачана спољна површина зида, боја се креће од светломрке и црвене до тамномрке, а израђени су од земље са ситно дробљеном керамиком и песком.

Осим наведених форми, евидентиране су кратке и дуге стопе посуде, коничне или звонасте форме

Слика 2. Ситуација са истраженим објектима

(Т. II/10–11), затим кратке тракасте дршке (Т. III/9), као и фрагмент трбуха украшен вертикалним канелурама (Т. III/8).

Највећи број керамичких форми из објекта карактеристичан је за Хиглгребер културу (*Hügelgrabkultur*), која је на просторима Бачке и северног Баната присутна од средњег бронзаног доба, а њени утицаји сежу до српског Подунавља и Посавине, па и јужније (Tasiћ 1983: 85–86). Зделе идентичне примерку са рожастим наставцима на ободу јављају се у Хиглгребер култури, а слични примерци евидентирани су и у другим културама у Подунављу и Трансилванији са краја средњег и почетка позног бронзаног доба (Тоџић 1964: Т. XXI/10, Т. XXVIII/4, Т. XXXV/7; Kovacs 1966: Fig. 4/16, Fig. 9/6–8; Тасић 1983: Т. XXI/1; Jankovits 1992: Abb. 36/9; Bader 1978: Pl. XXV/9; Medović 2009: Т. 47). Посуде широког ниског трбуха и левкастог врата, украшене искључиво букел апликама на рамену и доњем делу трбуха, такође су карактеристичне за Хиглгребер културу (Тоџић 1964: Т. XI/3, 5–6, Т. XII/7; Filip 1966: 516; Kovacs 1966: Figs. 2, 4; Тасић 1983: сл. 48; Medović 2009: Т. 34/1), мада су посуде ове форме веома заступљене и у раној Белегиш култури, али су махом украшене жлебовима, урезаним линијама, шнур орнаментима, убодима и жигосањем, а често се, осим букел пластичних аплика, јављају и кратке тракасте дршке (Тодоровић 1977: Т. XX/3, Т. XXIV/6; Т. XXV/1; Вранић 2002: 70–90). Посуде из објекта 4а нису украшене, осим пехара са једном дршком, који је орнаментисан вертикалним канелурама (жлебовима). Према Тодоровићу, жлебљење на некрополи на Карабурми јавља се у периоду Вг В2, а нарочито је карактеристично за Вг С (1977: 144), па би се и објекат 4а могао одредити у приближно исти период. Стилско-типолошке карактеристике пехара са једном дршком из објекта 4а (Т. II/9), као што су форма, затим пластично моделован врх дршке, орнаменти у виду жлебова и пластичних букел аплика, указују на велику сличност са пехарима из Ваћа (*Vatya*) културе у југозападној Мађарској, па се претпоставља да је овај утицај дошао са првим носиоцима Хиглгребер културе са севера (Filip 1966: 513, 515–516; Kovacs 1984: Т. LXII/1, 12), односно у периоду Вг В2/С, према Рајнекеовој периодизацији.

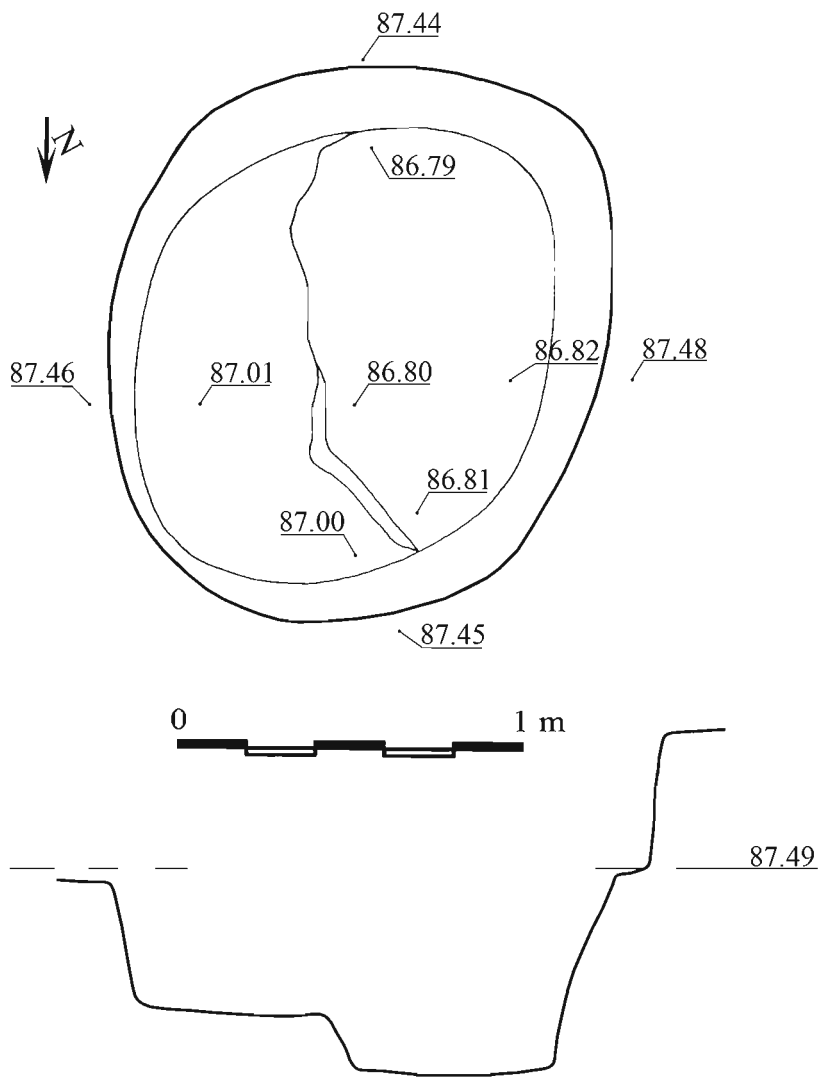
* * *

Према стилско-типолошким карактеристикама керамике, објекти 4 и 6 могу се одредити у винковачку културу раног бронзаног доба, док објекат 4а датира са краја средњег, односно почетка позног бронзаног доба (Вг В2/С), а припада носиоцима ране фазе Хиглгребер културе на овим просторима.

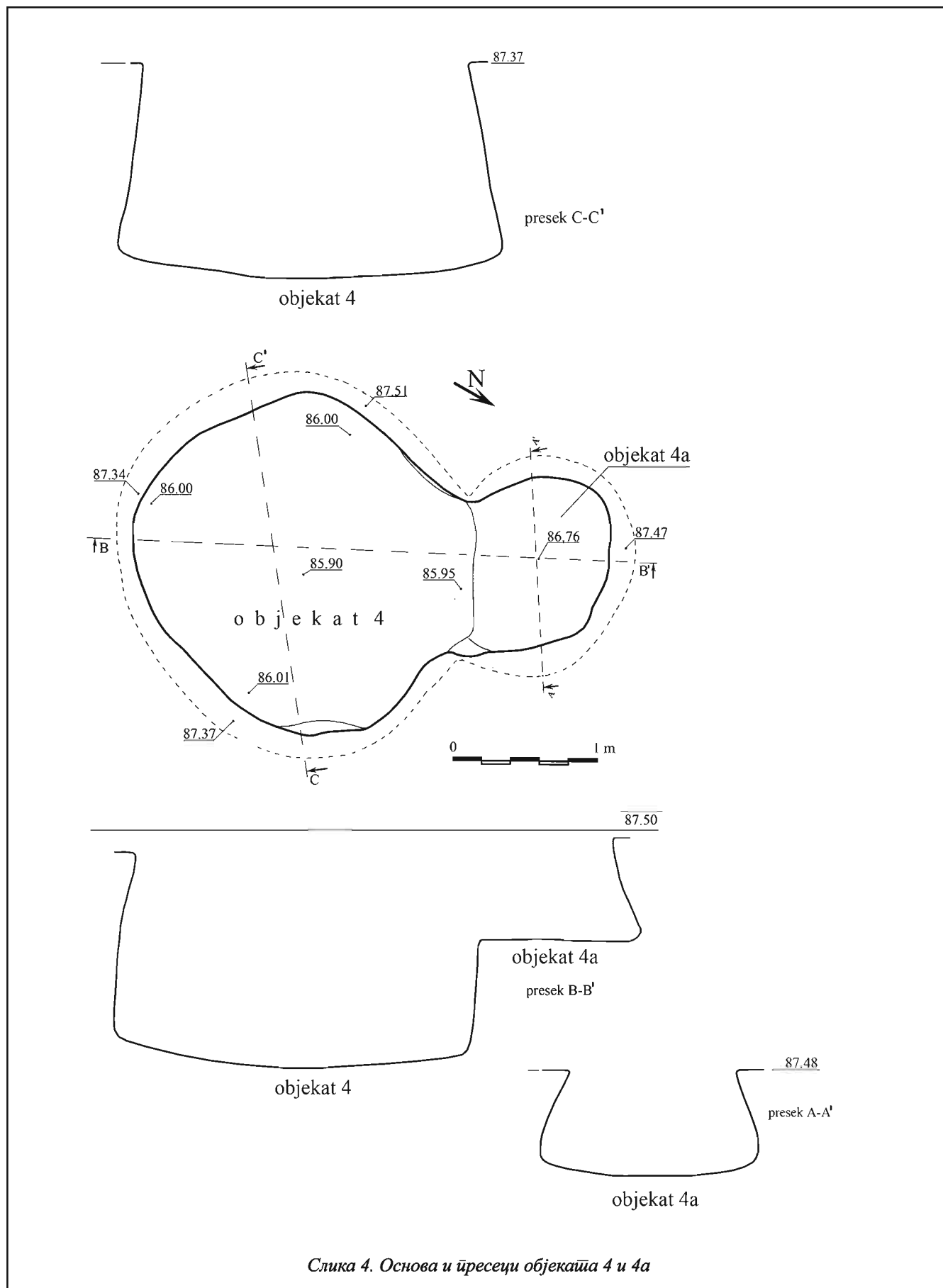
Ако се узму у обзир новији апсолутни датуми за културу Винковци–Шомођвар, и то њена доња граница, објекти 4 и 6 би припадали трећој четвртини III миленијума п. н. е. (Kulcsár 2009: 232, са цитираним литературом), док се, према старијој литератури, ова група одређује у прве векове II миленијума п. н. е. (Тасић 1983: 51).

Према новијим апсолутним датумима за поједине фазе Рајнекеове периодизације, као и за некрополе Хиглгребер културе, ова култура се смешта у хронолошке оквире између 1500. и 1300. г. п. н. е. (Gerloff 1993: Abb. 10; Harding 2000: 14–18). Објекат 4а би се, према аналозијама керамичких налаза, могао одредити у XV/XIV век п. н. е.

У западној Бачкој се, у геоморфолошком смислу, могу издвојити две области: нижи терен, тј. области алувијалне равни река Дунава и Тисе, њихових притока и многобројних рукаваца, и виши терен, тј. лесне терасе и обале некадашњих водотокова. Локалитет Песак смештен је на једној таквој обали, чија се надморска висина креће од 85 до 88 м, а положај му је доминантан у односу на околни терен. Положај налазишта – додир лесне терасе и алувијалне равни, пружао је повољне услове за насељавање и бављење земљорадњом. Насеља раног и средњег бронзаног доба, са укопаним и надземним стаништима, јамама и одбрамбеним рововима, констатована су на низу налазишта у средњем Подунављу (Hänsel und Medović 1991; Гачић 1995: 54–55; Анђелић 1995: 73–75; Händsel 1998; Kulcsár 2009). Ров (објекат 5) највероватније је имао функцију заштите од поплава и био је део насеобинске фортификације. Јаме звонастог пресека (објекти 4 и 4а) констатоване су на праисторијским насељима током различитих периода; њихова примарна функција била је складиштење, а секундарна бацање отпадног материјала из насеља. За боље познавање начина становања, организације насеља и активности заједница бронзаног доба неопходна су систематска истраживања већих површина и свеобухватна анализа околине са ресурсима и положајем насеља у ширем, микрорегионалном оквиру.

Слика 3. Основа и пресек објекта 6

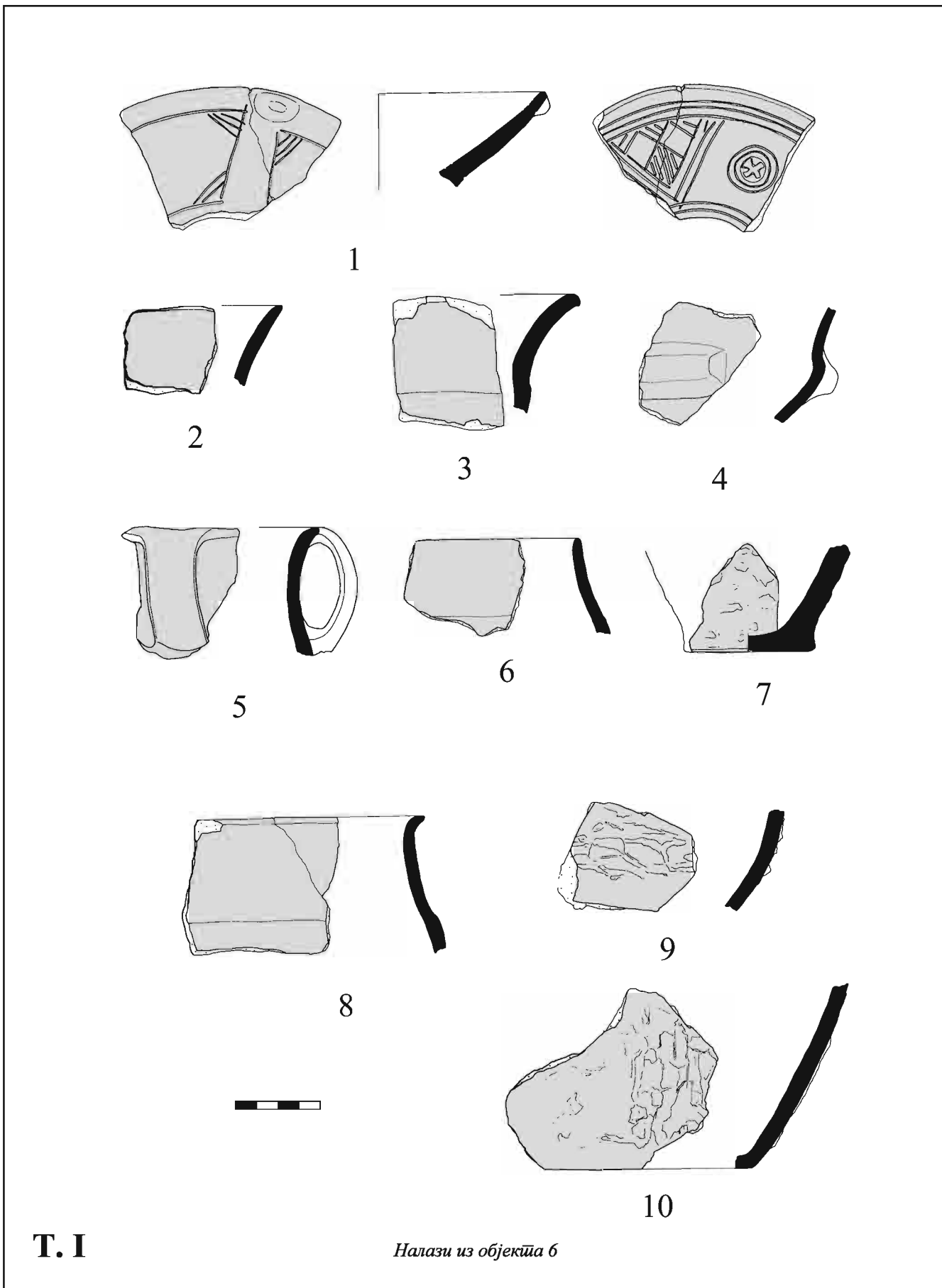
Слика 4. Основа и пресеци објеката 4 и 4а

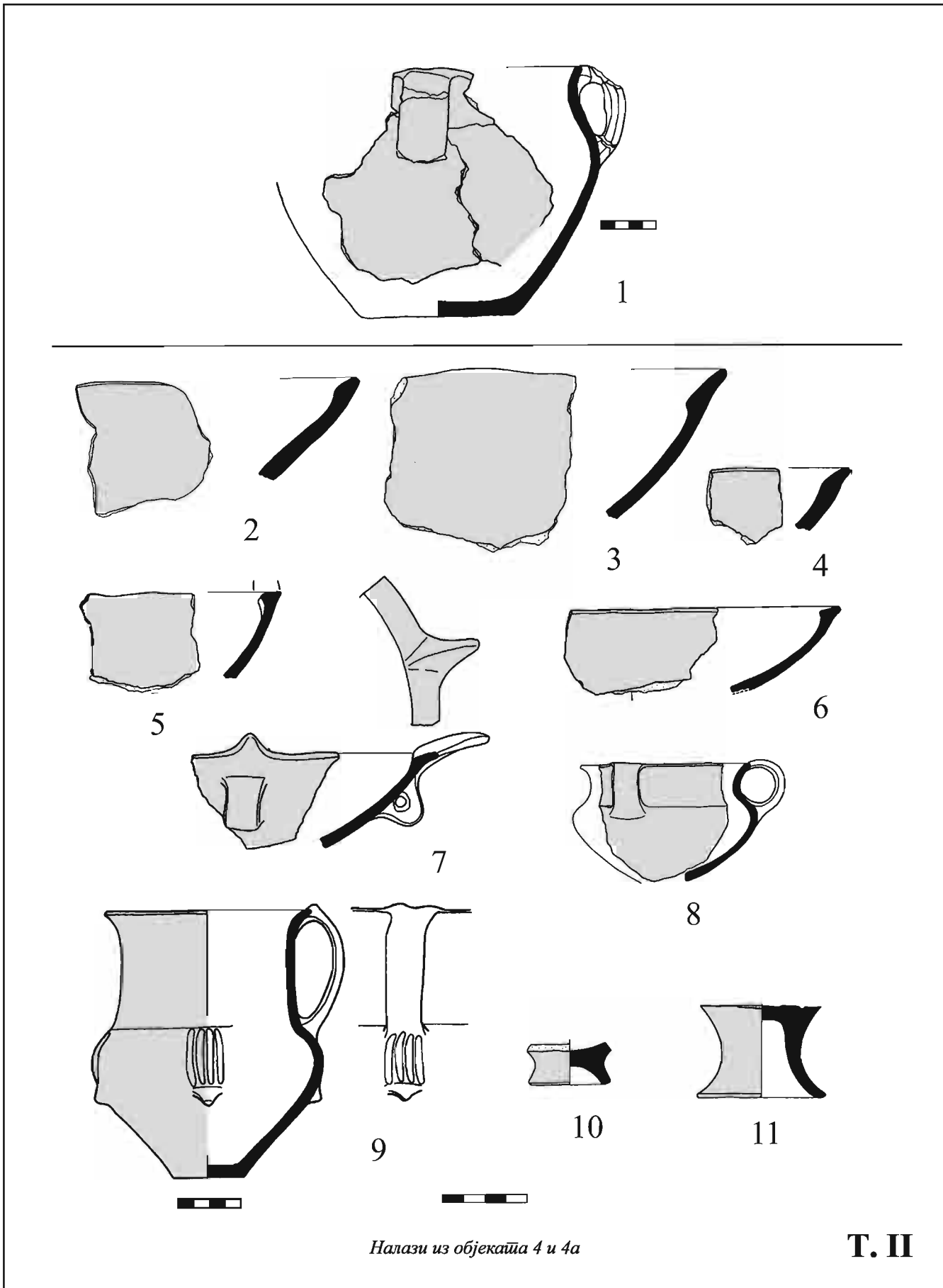
НАПОМЕНА

¹ Захваљујемо се археолозима Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду Драгану Анђелићу и Ивани Пашић на уступљеној документацији са археолошких ископавања.

БИБЛИОГРАФИЈА

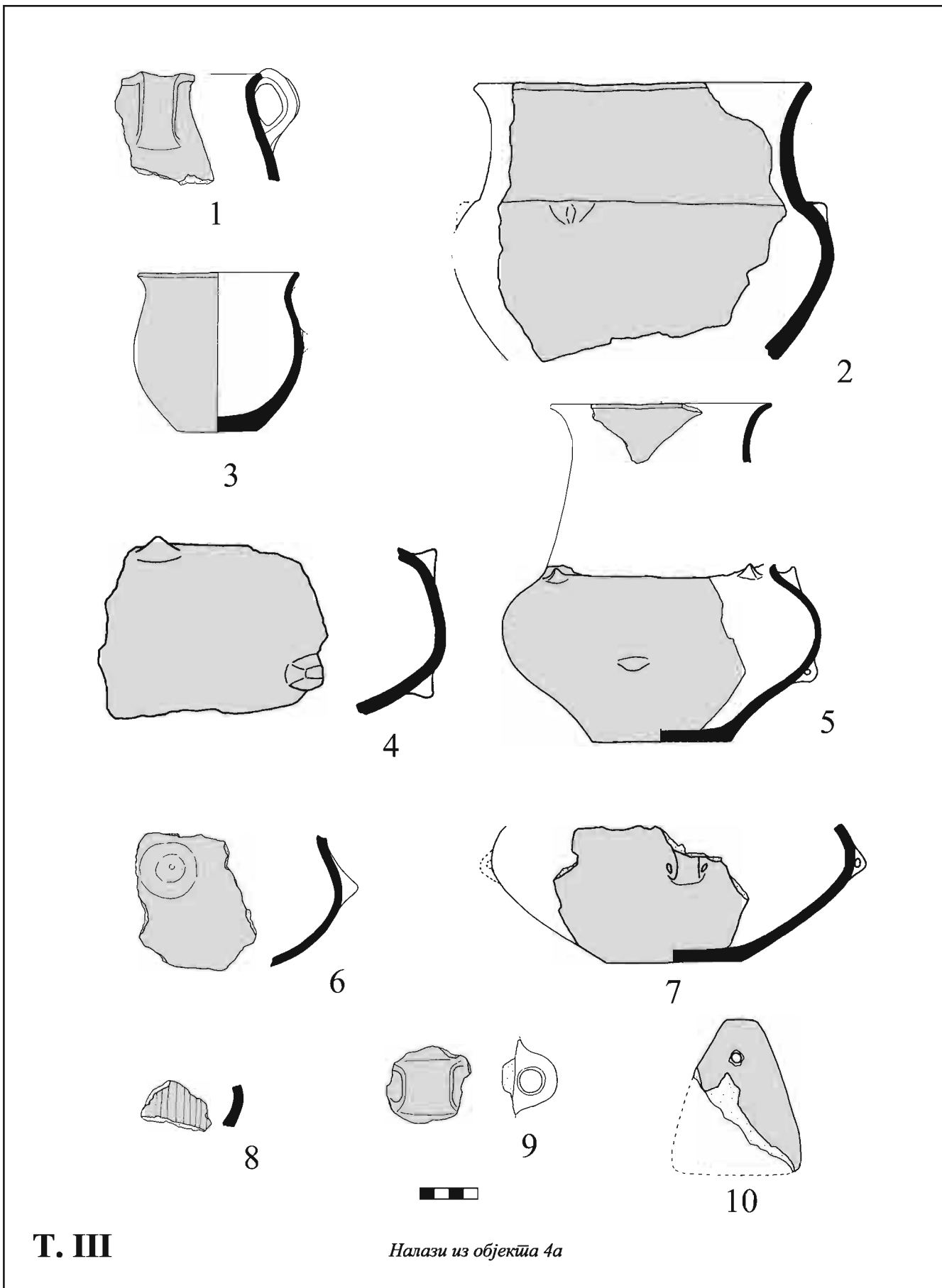
- Анђелић, Драган. Трагови насеља бронзаног и старијег гвозденог доба, у: Зоран Вапа (ур.) *Археолошка исцртавања гуж ауџоуџа кроз Срем*. Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе, 1995: 73–89.
- Filip, Jan (ed.). *Hügelgräberkultur*, in: *Enzyklopädeches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas*. Stuttgart etc.: W. Kohlhammer, 1966: 510–517.
- Гачић, Ђорђе. Локалитети бакарног и бронзаног доба, у: Зоран Вапа (ур.) *Археолошка исцртавања гуж ауџоуџа кроз Срем*. Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе, 1995: 51–63.
- Gerloff, Sabine. Mittelmeerländische Kontakte und absolute Chronologie der Frühbronzezeit. *Praehistorische Zeitschrift*, Band 68, Heft 1 (1993): 58–102.
- Girić, Milorad. Die Maros-Kultur, in: Nikola Tasić (Hrsg.) *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 1984: 33–58.
- Grčki-Stanimirov, Snežana. Pančevo – „Donja Varoš“ – horizont der Ersten Siedlungen der Frühen Bronzezeit im Südlichen Banat, in: Nikola Tasić and Anica Medaković (eds.) *The Yugoslav Danube basin and the Neighbouring Regions in the 2 nd millennium b.c.* Belgrade–Vršac: Serbian Academy of Science and Arts, Institute for Balkan Studies, 1996: 69–80.
- Gumă, Marian. *Epoca bronzului în Banat – The Bronze Age in Banat*. Timișoara: Mirton, 1997.
- Harding, F. Anthony. *European societies in the Bronze Age*. Cambridge: University Press, 2000.
- Hänsel, Bernhard. Das Feudvar-Projekt-eine Einleitung. Ausgrabungen und Geländeuntersuchungen auf dem Plateau von Titel und in seiner Umgebung, in: Bernhard Hänsel und Predrag Medović (Hrsg.) *Feudvar I, das Plateau von Titel und die Šajkaška*. Kiel: Oetker/Voges, 1998: 15–37.
- Hänsel, Bernhard und Medović, Predrag. Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986-1990. *Bericht der Romisch-Germanischen Kommission* 72 (1991): 45–204.
- Jankovits, Katalin. Spätbronzezeitliche Hügelgräber in der Bakony-Gegend. *Acta Archaeologica*, tom. 44/1 (1992): 3–81.
- Kovacs, Tibor. Finds of the Tumulus Culture at Bag (resume). *Folia Archaeologica* 17 (1965): 62–86.
- Kovacs, Tibor. A halomsiros kultura leletei az Észak-Alföldön. *Archaeologiai Értésítő* 93/2 (1966): 159–202.
- Kovacs, Tibor. Die Vatyá-Kultur, in: Nikola Tasić (Hrsg.) *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 1984: 219–234.
- Kulcsár, Gabriella. *The beginnings of the Bronze Age in the Carpathian basin*. Budapest: Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences, 2009.
- Medović, Predrag. *Stubarlija: nekropola naselja Feudvar kod Mošorina (Bačka)*. Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2009.
- Пашић, Ивана. Заштитна археолошка ископавања на траси разводног гасовода за Апатин. *Археолошки ирепег* 1/2003 (2006): 66–70.
- Тасић, Никола. *Југословенско Подунавље од индоевројске сеобе до иродора Скија*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за друштвене науке – Београд: Балканолошки институт САНУ, 1983.
- Tasić, Nikola. Die Vinkovci-Kultur, in: Nikola Tasić (Hrsg.) *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 1984: 15–32.
- Todorović, Jovan. *Praistorijska Karaburma II*. Beograd: Muzej grada Beograda, 1977.
- Točík, Anton. *Die Gräberfelder der Karpatenländischen Hügelgräberkultur*. Praha: Národní muzeum v Praze, 1964.
- Вранић, Светлана. *Белеиши: Сџојућа ѓумно – некројола сџањених џокојника*. Београд: Музеј града Београда, 2002.

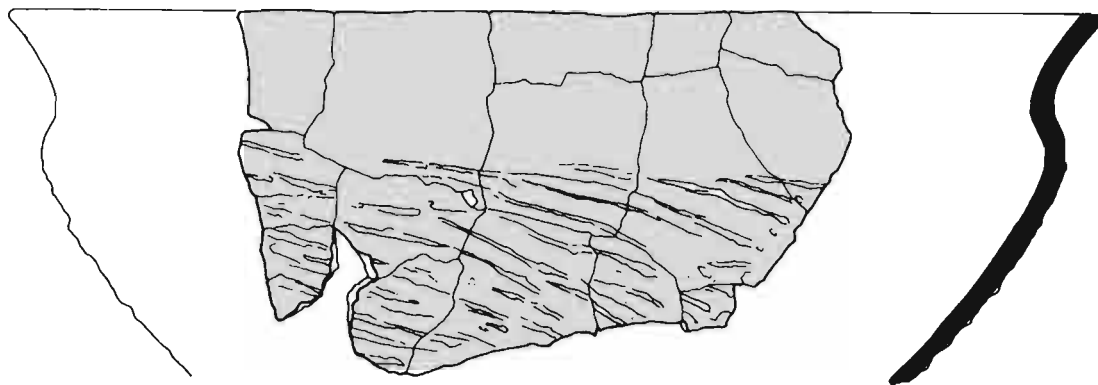

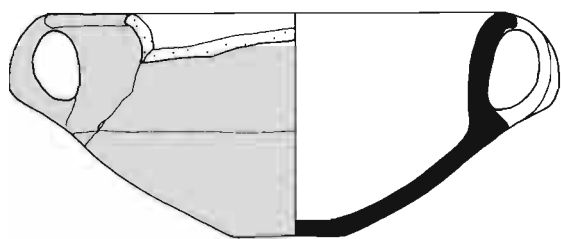
Налази из објекта 4 и 4а

Т. II

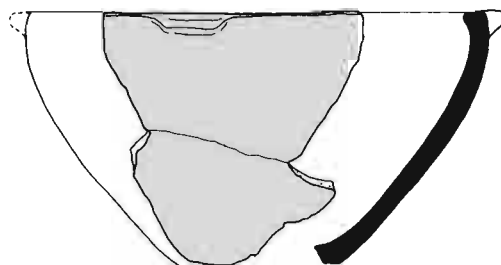

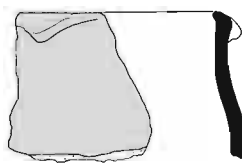
1

2

3

4

Напази из слоја

T. IV

Dragan Milanović, Aleksandar Bulatović

BRONZE AGE HORIZON AT THE SITE OF PESAK NEAR PRIGREVICA

Summary

Multilayer site Pesak was investigated during protective archaeological excavations in western Bačka, in the village Prigrevica, near Apatin. Remains of prehistoric settlements was found and determined in the Early (objects 4 and 6) and Middle Bronze Age (object 4a). Objects 4 and 4a, according to the numerous analogies with the settlements of the prehistoric period, could have a primary function of the storage silos. Objekt 5 was a ditch, made, probably to protect settlement from flooding and was a part of settlement fortification. Its poor explored area, the small size and atypical fragments of vessels do not allow connections with some of the identified settlements of the Bronze Age. Typological and stylistic analysis of pottery indicates the existence of the earlier horizon of the community Vinkovci-Somogyvár culture and younger horizon belonging Hügélgraberkultur.